



## ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО СУПРОВОДУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В НЕЧИСЛЕННІЙ ШКОЛІ

**А** Висвітлені особливості сільської малокомплектної школи такі як: однокомплектність – відсутність паралельних класів, унаслідок чого вона отримала назву «малокомплектна»; мала наповнюваність класів; невеликий за складом педагогічний колектив, у якому вчителі, як правило, викладають декілька навчальних предметів. Проаналізовані сучасні українські публікації забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання впродовж життя. Звернута увага на актуальність проблеми сучасних підходів до організаційно-методичного супроводу навчально-виховного процесу в малокомплектній школі та в нечисленних класах.

**Ключові слова:** сільська малокомплектна школа, однокомплектність, нечисленні класи, педагогічний колектив в малокомплектній школі, мотиваційна підтримка.

*Любов Армейская. Особенности современных подходов к организационно-методическому сопровождению учебного-воспитательного процесса в малокомплектной школе.*

**А** Освещены особенности сельской малокомплектной школы такие как: однокомплектность – отсутствие параллельных классов, вследствие чего она получила название «малокомплектная»; малая наполняемость классов; небольшой по составу педагогический коллектив, в котором учителя, как правило, преподают несколько учебных предметов. Проанализированы современные украинские публикации обеспечения личностного развития человека в соответствии с его индивидуальными задатками, способностями, потребностями на основе непрерывного обучения. Обращено внимание на актуальность проблемы современных подходов к организационно-методическому сопровождению учебного-воспитательного процесса в малокомплектной школе и в малочисленных классах.

**Ключевые слова:** сельская малокомплектная школа, однокомплектность, малочисленные классы, педагогический коллектив в малокомплектной школе, мотивационная поддержка.

*Liubov Armejska. Features of modern approaches to the organizational and methodological support of educational process in small schools and small classes in the in-service education.*

**S** The article tells about the features of rural small «incomplete» schools such as no parallel classes; not enough children in class; small teachers staff, teaching several subjects by one teacher. Analyzes contemporary Ukrainian publications those aim to provide personal development in accordance with his/her individual inclinations, abilities, needs-based lifelong learning; draws attention to the problem of modern approaches to organizational and methodological support of educational process in small schools and small classes.

**Key words:** rural school, «incomplete» school, small classes, teaching staff in small schools, motivation support.

**Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями.** Основою реформування сільської школи є модернізація вітчизняної освіти, основні ідеї якої сформульовано в Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державній програмі «Вчитель», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. У вивчених документах сформульовані конкретні орієнтири для розвитку сільської школи, спрямовані передусім на забезпечення доступності сільських дітей до якісної освіти, на вирівнювання якості освіти у сільській і міській школах. Сільська школа в Україні останні 20 років є переважно нечисленною. Проведений нами аналіз нормативних документів показав, що на практиці сільська нечисленна школа мала різні назви: спочатку отримала назву «малокомплектна», що було пов'язано з формуванням у її структурі різновікових класів-комплектів; згодом за деякими нормативними до-

кументами Міністерства освіти України, що були протирічними як за назвою, так і за змістом, назву «малокомплектна» замінили на «нечисленна»; також використовувався термін «загальноосвітній навчальний заклад з малою кількістю учнів». З огляду на нормативні документи, для сільських шкіл характерною є специфічна типологія, відповідно до якої малокомплектною є така школа, що має класи з наповнюваністю від 5 учнів, а якщо такої кількості дітей одного віку не набирається, для них організовується індивідуальне навчання [3]. Характерними особливостями нечисленною школи є: однокомплектність – відсутність паралельних класів; мала наповнюваність класів (нормативно встановлено, що клас у сільській школі відкривається тільки за наявності не менше 5 учнів); невеликий педагогічний колектив, де вчителі, як правило, викладають декілька предметів.

Враховуючи наявність антиномії, протиріч у термінах, що не змінюють сутності; спираючись на те, що українськими науковцями, які дослід-

жують проблеми сільської школи, вживається термін «малокомплектна», у нашому дослідженні ми будемо користуватися термінами «малокомплектна школа» і «нечисленні класи».

Загальне зменшення кількості дітей вплинуло на мережу ЗНЗ. За інформаційними матеріалами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, у порівнянні з 2007–2008 н. р у 2011–2012 н. р. у сільській місцевості відбулося скорочення 1085 загальноосвітніх шкіл; за цей же період відбулося зменшення середньої наповнюваності класів від 14, 7 учнів до 12, 5 учнів, а також збільшення кількості ЗНЗ I–III ст. з численністю до 100 учнів: від 1464 до 2345; ЗНЗ I–II ст. з численністю до 40 учнів: від 1056 до 1542. Разом з тим унаслідок оптимізації мережі за вказаний період скоротилася мережа ЗНЗ I ступеня з численністю до 10 учнів: від 779 до 489.

Найбільша кількість малокомплектних шкіл I–II ст. з численністю до 40 учнів у 2012 р. знаходилася в Чернігівській – 70%, Сумській – 66,7%, Полтавській – 53,9%, Кіровоградській – 50,3%, Харківській – 48,9%, Житомирській – 44,9% областях. У багатьох регіонах збереглися школи I ступеня з численністю до 10 учнів.

Проте, на даному етапі не можна відмовитись від таких шкіл. «Школа у більшості випадків є єдиним освітньо-культурним закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг, і по суті, виступає як єдиний гарант права дитини на освіту та певним чином на її соціальний захист», – зазначено в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Отже, особливої актуальності сьогодення набула проблема пошуку ефективних шляхів забезпечення функціонування сільських малокомплектних шкіл, удосконалення їхньої навчально-виховної діяльності.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор.* За узагальненим визначенням Н. Селиванової, сільська школа – це сукупність різних типів і видів освітніх закладів, розміщених у сільській місцевості, різноманітних за наповнюваністю, територіальним розташуванням, соціальним оточенням, національним складом, що покликані задовольняти освітні потреби сільських дітей, забезпечувати трудову підготовку школярів, а також виконувати соціокультурну й соціально-педагогічну функцію.

Д. Дейкун зазначає, що майже кожна п'ята школа в Україні є малокомплектною, наголошуючи на тому, що школа в сільській місцевості є одним із основних джерел інтелектуального розвитку громадян, центром підготовки трудових ресурсів для виробничої та соціальної сфери, важливим чинником збереження села. Реалізація освітніх запитів сільських дітей і молоді у значній мірі впливає на соціальний, економічний, культурний і духовний розвиток села [2]. Разом з тим, треба відзначити, що вченими недостатньо досліджені всі проблеми, що стосуються розвитку сільської, а, особливо,

малокомплектної школи. Так, О. Коберник [4], О. Сухомлинська [7] дослідили деякі особливості навчання й виховання в сільській школі; О. Біда, Н. Касярум, А. Кузьмінський, О. Савченко визначили теоретико-методологічні засади організації навчально-виховного процесу; В. Осадчий, О. Пінський розглянули питання розвитку мережі та організації навчально-виховного процесу в сільській малокомплектній школі.

Аналізуючи стан функціонування сільських малокомплектних шкіл, О. Біда, С. Бойченко, Г. Костюк, Ю. Мельник відзначають їхні організаційні труднощі: штатний розклад таких шкіл, як правило, не передбачає посад заступника директора з навчально-виховної роботи, помічника з господарчої частини, педагога-організатора, бібліотекаря, секретаря; складно забезпечити системну методичну роботу в межах школи чи участь у міжшкільних методичних об'єднаннях через віддаленість шкіл від районних методичних кабінетів, опорних шкіл, культурних центрів, а це, у свою чергу, створює проблеми вчителям у підвищенні кваліфікації, погіршує умови для самоосвітньої діяльності. Незначний виховний і розвивальний вплив на учнівську молодь здійснюють заклади культури, які в умовах малих сіл майже не працюють. Застарілою та недостатньою є матеріально-технічна база шкіл, також відзначається складність соціально-побутових умов життєдіяльності педагогів, недостатня забезпеченість учителів навчально-методичною та довідковою літературою.

Ще одна проблема, яку дуже складно розв'язати, пов'язана з тим, що старша школа в Україні є профільною, а обмежені ресурси сільської школи не дають можливості організувати ефективне навчання з усіх предметів, тим більше – забезпечити поглиблене профільне навчання старшокласників за їх вибором у кожній такій школі. Практика показує, що в більшості випадків загальноосвітня школа сільської місцевості обирає для старшокласників один профіль навчання, який, як правило, враховує можливості школи і педагогічного складу, але не може задовольнити індивідуальні освітні потреби всіх школярів. За таких умов сільська школа намагається копіювати структуру і механізм профільного навчання міської школи, але не може забезпечити його змістовно та організаційно: якщо в місті школа має кілька паралельних класів, що забезпечують школярам можливість вибору певного профілю навчання, а також і сам старшокласник може обрати іншу школу, то створення однопрофільної сільської школи нівелює саму ідею профільного навчання, адже діти одного класу не можуть мати однакові інтереси і будувати однакові життєві плани.

Саме в цьому полягає причина розповсюдженої останнім часом у регіонах оптимізації мережі та реорганізації сільської школи: закриття нечисленних старших класів у малокомплектній школі і організацію підвозу учнів до тієї школи, що є повнокомплектною та має кращі умови для ор-

ганізації навчально-виховного процесу, зокрема, профільного навчання. Наприклад, у Харківській області створена і функціонує мережа навчальних закладів нового типу в сільській місцевості (гімназії, ліцеї, навчально-виховні комплекси).

Як показує аналіз науково-педагогічної літератури (О. Біда, О. Коберник, В. Кузь, Н. Софій, Є. Стадник, В. Стрезікозін, Г. Суворова) до проблем організації навчального процесу на уроках у специфічних умовах малокомплектної школи входять такі: комплектування класів, планування навчальної діяльності, застосування форм, методів, прийомів. У такій школі особлива увага має приділятися плануванню уроків, тому що навіть їхня структура впливає на якість навчання. Значна увага приділяється організації самостійної роботи з використанням наочності. Мала наповнюваність класів, на думку цих науковців, повинна була б мати позитивні наслідки в підвищенні якості знань учнів, в організації навчально-виховного процесу в цілому, проте на практиці маємо низку серйозних психолого-педагогічних проблем. Так, у нечисленних школах здебільшого використовуються методи навчання, зорієнтовані на класно-урочну систему, розраховані на традиційний клас (25–30 учнів), а тому вони не завжди виявляються ефективними.

Узагальнюючи результати досліджень зазначених учених і дослідників, можна відзначити, що учень сільської малокомплектної школи, порівняно з міською, перебуває в гірших умовах. Він переважаний на уроці самостійною роботою; перебуває під надмірним контролем учителя, оскільки кількість учнів у класі мала, а це породжує нервозність і дискомфорт у навчальній роботі; працює в зоні підвищеної слухової чутливості і розподілу уваги (уважно виконувати своє завдання, не слухаючи відповідей учнів іншого класу); а також обділений емоційними враженнями у зв'язку з обмеженими можливостями у використанні наочних посібників, ТЗН, ІКТ. Крім того, специфічні економічні та соціокультурні особливості села не сприяють формуванню високої мотивації до навчання у багатьох дітей.

**Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.** У нинішній ситуації питання формування оптимальної мережі треба розглядати з урахуванням усього комплексу умов, що впливають на доступність освіти, якість навчального процесу. Наприклад, сільська школа може входити до навчально-виховного об'єднання з дошкільними закладами (школа – дитячий садок). Вона може поєднувати різні ступені навчання: початкова, основна, старша школа. Схарактеризуємо особливості роботи навчально-виховного об'єднання «школа – дитячий садок», що сьогодні найповніше відповідає соціальним та економічним потребам села, демографічній ситуації.

В. Сухомлинський вказував, що «школа не повинна вносити різкий перелом у життя дітей. Нехай, ставши учнем, дитина продовжує робити

сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай вона з'являється в її житті поступово і не приголомшує зливою вражень» [8, с. 96].

У різновіковому колективі дітей комплексу «школа – дитячий садок», як зазначає В. Кузь, докорінно змінюється статус учнів; вони виступають не тільки як об'єкт виховного впливу, але й як суб'єкт виховання щодо дошкільнят. Турбота про малюків-дошкільнят сприяє вихованню у школярів таких якостей, як турботливість, товарищескість, гуманізм, ніжність. Дошкільнята намагаються в усьому бути такими, як старші діти, які служать взірцем для них. Наявність у такому закладі двох підсистем – дошкільної і шкільної – сприяє посиленню різноманітних стосунків між дошкільнятами і школярами.

Тому перед малокомплектною школою стоять важливі завдання – створити такі педагогічні умови, за яких досягаються повноцінні результати навчання і розвитку учнів, зберігаються позитивні мотиви навчання.

**Формулювання мети статті та завдань.** Разом з тим, сільська школа має й деякі переваги перед міською: наприклад, у неї є чудові можливості для виховання школярів засобами природи. Яскравим прикладом використання можливостей природи у вихованні молодших школярів є «школа під голубим небом», «школа радості» В. Сухомлинського, в якій діти шестирічного віку вчилися спостерігати красу рідної природи, захоплюватися нею, створювати нові казкові образи. «Я прагнув, – писав В. Сухомлинський, – щоб перш ніж розгорнути книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої у світі книги – книги природи» [8, с. 33]. В. Сухомлинський часто водив дітей у поле, на луки, щоб діти дихали повітрям, настоящим на ароматі рослин. «Посадіть під вікнами спальні ваших дітей кілька горіхових дерев, радив я батькам. Ця рослина насичує повітря фітонцидами, що вбивають багатьох хвороботворних мікробів. Запаху горіха не переносять шкідливі комахи. Там, де є горіхи, немає мух і комарів» [8, с. 51]. Навколишня природа – поля, ліси, луки, а також свіже повітря, чиста вода створюють сприятливі можливості для фізичного й естетичного розвитку, виховання і навчання дітей. В. Мелешко зазначає, що сільська школа має також більше можливостей вести навчальний процес у безпосередній близькості до сільськогосподарської праці. Вже з раннього дитинства батьки залучають дитину до посильної фізичної праці в підсобному домашньому господарстві, передають їй власний досвід, виховують на засадах хліборобського способу життя, прищеплюють шанобливе ставлення і любов до сільськогосподарської праці, до людей праці. Виховний вплив праці на сільську дитину є надзвичайно великим. Сільська школа має значні можливості для формування трудових навичок, тим більше, що переважна їх більшість має навчально-дослідні ділянки. У сільській місцевості у великій мірі ще збереглися національні традиції виховання,



властива українському народу ментальність. Учні сільської місцевості тісніше пов'язані зі старовинними обрядами, легендами, піснями, традиціями, що побутують у даному селі. Діти сільської школи мають можливість виховуватися на численних традиціях родинно-побутової культури – шанобливе ставлення до батька і матері, дідуся і бабусі, інших родичів. У цьому криється великий виховний потенціал, бо в духовно-моральній єдності батьків, дітей, дідів, онуків, мудрість природи, вічність самого дерева життя, безсмертя народу, нації, їхнє минуле, сучасне та майбутнє.

Отже, узагальнюючи, зазначимо, що одним із основних недоліків існуючої системи освіти в сільській місцевості є суперечність між потребою забезпечити широкий спектр якісних освітніх послуг і відсутністю умов для цього в кожній сільській школі, особливо, в малокомплектній.

Н. Лісова, Н. Лосева, З. Онишків, Г. Суворова вважають, що для навчального процесу нечисленність класів має як позитивні сторони, так і недоліки. Позитивним є те, що вчитель має змогу краще вивчити індивідуальні особливості учня, умови життя і на цій основі забезпечити індивідуальний підхід до кожного учня. Уроки в нечисленних класах менше заорганізовані. Проте мотивація до навчання та пізнавальні інтереси сільських школярів, порівняно з міськими, розвинені значно слабше, а також вони часто поступаються рівнем навчальних досягнень і якістю освіти міським учням. Ці недоліки зумовлені низкою причин: відсутністю змагальності між учнями, обмеженістю кола спілкування школярів, психологічною незахищеністю дітей, постійним тиском учителя на учнів; напруженістю від того, що вчитель поставить чергове запитання, обмеженою можливістю у виборі предметів, занять, педагога; одноманітністю обстановки, контактів, форм спілкування.

На нашу думку, мала наповнюваність класів сільських шкіл, порівняно з міськими, має більші можливості для побудови та реалізації моделі особистісно зорієнтованого навчання, яка, на відміну від традиційної авторитарної, спрямована на природовідповідні технології навчання, задоволення базових потреб дитини, соціалізацію особистості, підтримку учнів із різним рівнем навчальних можливостей, що дасть їм змогу виходити за межі програми з улюбленого предмета, працювати у власному режимі.

На підставі власного досвіду підкреслимо, що значущий чинник, який зумовлює специфіку навчального процесу в сільській школі, це – однокомплектність і мала наповнюваність класів, що має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних виділимо такі: доброзичлива атмосфера в класі; підвищена увага вчителя, інтенсивність педагогічного спілкування; довірливі взаємовідносини з учнями, можливість надання їм оперативної педагогічної допомоги; співробітництво і співтворчість з учителем; надання переваги самостійній навчально-пізнавальній діяльності у процесі профільного навчання; повнота та

об'єктивність оцінки знань. Учитель, працюючи з невеликою групою дітей, має можливість не лише оперативно виявляти помилки, допущені тим чи іншим учнем, а й діагностувати причини виникнення цих помилок, допомогати їх виправити.

Отже, основні напрями організації сучасної освіти на селі мають бути пов'язані з турботою про якість освітніх послуг і пошуком умов щодо підтримки педагога в розвитку його особистісного потенціалу та педагогічної майстерності. Малокомплектна сільська школа може стати дієвим засобом розвитку особистості навіть на сучасному етапі, якщо перевести навчальний процес на вищий організаційний і технологічний рівні. Для цього зусилля державних, місцевих органів самоврядування мають бути спрямовані на покращення умов навчання та виховання учнів у сільських школах, зміцнення їх кваліфікованими кадрами, підвищення якості навчально-виховного процесу, покращення трудової підготовки, профілізацію старшої школи, створення умов для якісної освіти сільських школярів. У педагогічних колах активно обговорюється питання щодо оптимізації мережі ЗНЗ на селі. Проведене пілотажне дослідження виявило такі думки серед респондентів – педагогічних працівників: у процесі оптимізації шкільної мережі треба намагатися максимально зберегти початкові школи (учні молодших класів мають навчатися неподалік від місця, де вони живуть); при недостатній численності учнів середніх і старших класів організувати гарантований підвіз до найближчих базових (опорних) шкіл, де мають бути створені кращі умови для одержання вихованцями якісної освіти, чи надавати місця для проживання у пришкільному інтернаті.

**Виклад основного матеріалу статті.** На підставі викладеного маємо констатувати, що сільська малокомплектна школа потребує нині більшої уваги. Це обґрунтовується такими аспектами: по-перше, загальна тенденція до підвищення якості шкільної освіти незалежно від місця розташування та форми власності; по-друге, специфікою розвитку та недостатністю матеріальної бази сільських малокомплектних шкіл; по-третє, різким зменшенням численності учнів у сільській місцевості, що призвело до збільшення кількості малокомплектних шкіл; по-четверте, набула актуальності проблема підвищення компетентності вчителів малокомплектних сільських шкіл.

Дослідження науковців не вичерпують усіх аспектів роботи сільської малокомплектної школи, оскільки останнім часом гостро постала потреба у багатоваріантній високоякісній освіті, для чого саме малокомплектна сільська школа не має достатніх умов, а вчителі – необхідних професійних компетентностей.

Основна ідея нашого дослідження полягає в системному підході до створення цілісної моделі підвищення професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл у системі післядипломної педагогічної освіти.

У процесі експериментальної роботи спостеріга-

лося підвищення якості знань учителів про суть професійної компетентності, професійного розвитку, специфіки роботи в малокомплектній школі, про шляхи формування професіоналізму і педагогічної майстерності, а також знань про способи стимулювання учнів до саморозвитку. Цьому сприяли лекції з питань розвитку професійної компетентності вчителів, що проведено за навчальною програмою курсів підвищення кваліфікації та на спецкурсі «Особливості педагогічної діяльності в малокомплектній школі», на якому зміст і форми занять вибудовувалися так, щоб допомогти вчителям інтегрувати знання з різних навчальних предметів і запроваджувати різні організаційні форми навчання з урахуванням вікових особливостей школярів та їхніх індивідуальних можливостей, а також актуалізувалися знання щодо особливостей педагогічної діяльності в малокомплектній школі.

Показниками якості знань виступали повнота та гнучкість. Повнота знань представлена нами як правильне та повне розуміння сутності професійної компетентності, психолого-педагогічної компетентності, педагогічних понять і термінів. Гнучкість знань розглядаємо як творче їхнє застосування в нестандартній, новій ситуації. За завданнями дослідження багато уваги приділялося розвитку «самості» в учителів малокомплектних шкіл, зростанню схильності їх до самооцінки і саморозвитку у процесі післядипломної освіти. За цим показником теж виявлена позитивна динаміка. Також, підвищилася схильність учителів до самоактуалізації, що пояснюється активним стимулюванням учителів до участі в різних методичних заходах. Учителі малокомплектних шкіл відзначають, що задоволені тим, що у них з'явилася нагода поспілкуватися з ученими, колегами з міських і сільських шкіл, оцінити власні можливості. Самоствердження вчителів малокомплектних шкіл відбувалося на семінарах, де вони акцентували на важливості знань «Я» – концепції, умінь саморегуляції та самокоригування. Для перевірки достовірності наведених результатів вимірювань рівнів розвитку професійної компетентності й готовності вчителів до педагогічної діяльності в умовах малокомплектної школи (за всіма показниками) нами використано метод математичного обрахування за критерієм Стьюдента (хі-квадрат або критерій згоди Пірсона). Зміни, що відбулися в експериментальних групах пояснюються створенням діяльнісного освітнього середовища, що сприяло засвоєнню нових професійно-педагогічних знань, формуванню вмінь переносити їх на роботу зі школярами, розширенню інтересу до самоосвіти і самовиховання.

Вірогідність основних положень і висновків проведеного експерименту забезпечувалась опорою на наукову методологію, вихідні теоретичні положення й понятійно-термінологічний апарат

дослідження, багаторічною роботою за проблемою, репрезентативністю вибірки, практичним підтвердженням теоретичних положень в експериментальній роботі, використанням взаємодоповнюючих методів науково-педагогічного дослідження, адекватних його меті й завданням. Основні ідеї та результати дослідження апробовані на всіх його етапах, обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Важливе місце в період навчання вчителів на курсах підвищення кваліфікації посідали лекції з оновлення й осучаснення їхніх теоретичних знань базових дидактичних понять: особливостей організації навчально-виховної роботи в малокомплектній школі, вікових й індивідуальних психолого-фізичних особливостей учнів, дидактичних основ організації навчально-виховного процесу, методики використання диверсифікації форм навчання. Предметом нашої уваги в ході експерименту було набуття вчителями малокомплектних шкіл практичних умінь щодо використання організаційних форм навчання й елементів інноваційних педагогічних технологій, для вимірювання чого були проведені анкетування й спостереження на початку й на закінченні експерименту.

Після навчання на курсах підвищення кваліфікації, відвідування семінарів, консультацій, відкритих уроків ці показники змінилися на кращі. Так, на кінець експерименту 80% учителів почали впроваджувати в навчальний процес ігрові форми (особливо в початковій школі, й елементи інноваційних технологій (інформаційно-комунікативних, проектних, інтерактивних). Кількість учителів, що опанували групову і парну форми навчання на уроках, збільшилася майже на 40%. Для перевірки отриманих даних і визначення їх достовірності нами застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

**Висновок.** Таким чином, логіка й послідовність етапів експериментальної роботи, її пролонгованість, значний контингент учасників, варіативність методів психолого-педагогічного дослідження забезпечили необхідні умови для реалізації моделі й педагогічних умов розвитку професійної компетентності вчителів малокомплектних шкіл.

### Література

1. Армейська Л. В. Профільна сільська школа в системі післядипломної освіти / Л. В. Армейська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Проблеми трудової та професійної підготовки. Серія 13 : зб. наук. праць. – К.; Ялта, 2012. – С. 7–13. (Науково-методична діяльність закладів педагогічної освіти. Випуск 20 / січень 2012).
2. Дейкун Д. І. Методичні рекомендації з оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільських районах : навч.-метод. посібник / Д. І. Дейкун, О. В. Пастовський. – 2011. – 33 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту»: Затверджено Указом Президента України від 13.05.1999 р. №651 – XIV // Інф. зб. МО України. – 1999. – №15. – С. 6–31.
4. Коберник О. М. Навчально-виховний процес у сільській загальноосвітній школі: сутність, проектування, організація / О. М. Коберник. – К.: Знання, 1998. – 274 с.
5. Костюк Г. С. Сільська школа: пошук нових шляхів розвитку / Г. С. Костюк // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 6. – С. 34–37.
6. Лісіна Л. О. Технології навчання вчителів / Л. О. Лісіна. – Запоріжжя : Диво, 2007. – 198 с.
7. Сухомлинська О. В. Деякі питання етимології педагогічного знання / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 2–7.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 9–279.